

liturgistului german un subiect puțin elucidat, fapt care va provoca o întreagă “reacție post Engberding” în lumea cercetării liturgice.¹⁵

Această disertație doctorală, neegalată încă până acum, rămâne una din lucrările fundamentale de la care se poate porni și pe viitor în elucidarea originii și evoluției anaforalelor euharistice bizantine.

Prof. Dr. Ciprian Streza, Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna”

Monahul Daniel Cornea, *Cinema-ul: o lectură îmbisericită. Pentru o teologie ortodoxă a culturii*, Editura Christiana, București, 2017, 229p, ISBN: 978-973-1913-97-1

Autor al unei alte lucrări provocatoare, *Sexualitatea: o privire din tinda bisericii* (Cristiana, București, 2014), autorul cărții de față ne-a oferit, chiar cu puțin timp înainte de trecerea la cele veșnice la vârsta de doar 45 de ani, o altă lucrare excelentă. Aceasta are ca temă o lectură teologică a cinema-ului. După cum recunoaștea însuși autorul este o temă ambivalentă, cu atât mai mult dacă ținem seama de starea de monah a autorului: pe de o parte, este din ce în ce mai dificilă astăzi să ignori ipostazele vizuale ale seducției, iar pe de alta parte, apoftegmele amintesc că, văzând în nisip o urmă de picior de femeie, un avva s-a plecat de îndată și a șters-o, pentru ca să nu ispitească pe vreun confrate mai tânăr (p. 9). O asemenea atitudine nu mai poate fi însă aplicată omului modern. Într-una dintre cele mai consistente apologii făcute culturii, monahul Cornea a demonstrat că, izolată de filonul credinței, cultura este împiedicată să-și exercite vocația slujitoare.

Primul mare capitol al cărții își dorește tocmai să arate că cinema-ul suportă o lectură teologică, mai ales dacă ținem seama de precaritatea studiilor provenite pe acest subiect din mediile bisericești ortodoxe. În pofida a ceea ce se crede, cinematografia trebuie văzută ca mai mult decât o ispită; ea este un „vehicul cultural privilegiat al începutului de mileniu” (p. 14).

Plecând de la definiția pe care a oferit-o Christos Yannaras culturii, „cultura este modul nostru de viață”, ni se spune în mod clar că a trăi în afara culturii înseamnă a trăi în afara condiției umane; cultura nu este un pandant, ci un constituent al firii omenești. Într-un limbaj simplu dar încărcat de substanță, acest prim capitol al cărții relevă raportul strâns dintre cultură, creativitate și cinema, totul fiind interpretat în cheie teologică. Avem de-a face cu o veritabilă pledoarie pentru rezultatele inteligenței, pentru creativitate și pentru exercitarea criteriului fundamental al valorii. De asemenea, mai avem de-a face și cu o pledoarie în favoarea exercitării discernământului ca act teologic prin excelență, un act care nu se învață ci se cultivă (alături de cel natural fiind necesar și cel duhovnicesc). Argumentația monahului Daniel Cornea este credibilă, coerentă din punct de vedere

¹⁵ Unul din motivele pentru care concluziile lui Engberding referitoare la textul versiunii egiptene pot fi chestionate este folosirea unor manuscrise relativ recente, datând din secolele XII și XIV, liturgistului german nefiindu-i cunoscut în 1931 importantul manuscris din secolul al VII-lea, publicat în 1960 de Doresse și Lanne, care a schimbat multe din datele problemei textului egiptean.

Recenzii

teologic. De aici survin și afirmațiile de tip categoric, cum ar fi aceasta: „orice capodoperă cinematografică este corectă din punct de vedere teologic! Adică nu doar suportă o lectură teologică, ci o reclamă, cu autoritate și urgență” (p. 74). Pentru a evita orice confuzie se mai semnaleză un fapt: filmul posedă o valoare teologică, dar nu una mântuitoare. În limbajul autorului, „valorile culturii nu ne pot introduce în, și nu ne pot recomanda abisului Tainei dumnezeiești. Nu acesta e rostul lor. Rostul lor este să ne conducă de-a lungul drumului, până în pragul limitelor discursivității, ținutul tăcerii, antecamera credinței” (p. 83).

Cele afirmate mai sus nu neagă însă valoarea filmului. Desigur, vizionarea filmelor nu este lipsită de unele riscuri, unii dintre noi putând să aducă în discuție diversele canoane care condamnău ferm spectacolele de teatru. Acestea arătau că teatrul maimuțarea lucrurile, făcând astfel din actor un instrument al minciunii și al imoralității. Dar monahul Cornea subliniază că teatrul și actoria la care făcea referire Sfântul Ioan Gură de Aur în secolul al IV-lea sunt foarte departe de teatrul, cinema-ul și actorii zilelor noastre. Într-un fel, problema sincerității este una care îi vizează nu doar pe actori ci pe toți oamenii, pândiți fiind neîncetat de fățărnicie. „Deci Shakespeare are dreptate: cu toții suntem actori pe scena lumii. Nu doar o societate însă, nu doar în familie, ci în primul rând actori propriei conștiințe. Conștiința, forul interior este deopotrivă autor, regizor și spectator al propriei vieți. Iar viața fiecăruia dintre noi este chemată să devină o operă de artă în măsura în care înțelegem să interpretăm bine, frumos și adevărat rolurile pe care ni le-am asumat. Altfel nu suntem actori, ci figuranți, ori mai rău: mășcărîci, în accepțiunea cea mai puțin veselă a termenului ...” (p. 90).

Această lungă introducere despre valoarea și importanța actului cultural în viața omului de astăzi se constituie o pledoarie în favoarea unei hermeneuticii teologice a filmului. În fapt, partea a doua a cărții este consacrată în întregime industriei cinematografice, o artă care a ajuns la vârsta deplinei maturități, ce concentrează uriașe resurse și competențe. În cinematografie se acordă o atenție maniacală celui mai mic detaliu, rezultând un obiect super-sofisticat, o adevărată „simfonie a mijloacelor de expresie (imagine, cuvânt, sunet) care declanșează în noi cele mai surprinzătoare, profunde ori stranii rezonanțe” (p. 93).

Cu certitudine, filmele sunt indisolubil legate de ficțiune, ceea ce nu le distruge relația cu adevărul și nu atentează la validitatea lor. Discernământul este iarăși absolut necesar în a separa grâul de neghină. Oamenii credincioși trebuie să evite capcana unor judecăți pripite: există filme care tratează subiecte, evenimente, situații imorale, ori folosesc pe alocuri un limbaj licențios, fără ca aceste filme să poată fi catalogate ca fiind ele însele imorale; la polul opus, cucernicia aparentă și din cale afară de explicită a unui enunț nu este o pavăză sigură împotriva duhului viclean, care se insinuează adesea la rădăcina evlaviei și caută să-i rezeze autenticitatea. „Povestea de pildă, la vedere și accesibilă primei lecturi, este la unele filme doar element de limbaj, pretext și mijloc al unei/unor alte povești de o cu totul alta anvergură și situată la un cu totul alt nivel” (p. 96-97). Interpretarea și evaluarea corectă a unui film, mai ales în cazul unor producții cu costuri foarte mari, este îngreunată și de costisitoarele și în același timp manipulativele campanii de publicitate ce însoțesc, de regulă, lansarea unei mega-producții.

Împotriva unei false pudori, autorul cărții se preocupă și de problema nudității din filme. El reamintește că, în materie de imagini, nu există o interdicție absolută privind reprezentarea nudității: vechile icoane ale Bobotezei îl reprezentau pe Mântuitorul fără veșminte, așa cum a fost în momentul botezului. Mai mult, Boboteaza este praznicul arătării Domnului, unde trebuie să fie vădit că Fiul lui Dumnezeu s-a făcut fiul omului, într-o toată asemenea lui afară de păcat. În același timp, nu trebuie uitat că cinema-ul nu este o icoana, ci oglinda omenescului. El are limite care sunt dictate de convenția artistică, ce face parte din chiar definiția celei de-a șaptea arte. Totuși, convenția artistică trebuie clar delimitată de pornografie: să recunoaștem, nuditatea vinde, ceea ce face ca cinema-ul să facă prea des abuz de nuditate. Un alt lucru care trebuie avut în vedere este revoluția sexuală și consecințele sale, cum ar fi educația sexuală, propovăduirea prezervativului și libera exprimare a sexualității. Ele constituie o provocare, ceea ce ridică importanța demersului catehetic din partea oamenilor Bisericii.

Poate că una dintre cele mai importante contribuții aduse de autor în evaluarea rolului teologic al cinematografului constă în valorificarea sa în planul catehetic. Sarcina acesteia este de a-i pune la dispoziția celui alt toate instrumentele cunoașterii, pentru a-l face să își dea seama ce este bine, ce este rău și, eventual, de ce, și, în același timp, să îndemnăm, prin faptă și prin cuvânt, să aleagă binele. Pe de o parte, înainte de a fi creștini noi trebuie să fim oameni, oameni întregi, oameni în toată firea, promovând grija față de aproapele și datoria civică. (În această perspectivă, „incinta bisericii va fi întotdeauna locul predilect în care conținuturile lumii și ale vieții devin transparente în lumina veșniciei”, p. 114). Pe de altă parte, creștinilor nu li se cere să devină experți în problemele lumesti, fiindu-le totuși de folos să știe pe ce lume se află. Aici își are locul cinema-ul, în calitate sa de „vehicul cultural privilegiat al începutului de mileniu”. Există o ofertă cinematografică potrivită tuturor vârstelor sufletești, ceea ce înseamnă că nu oricui îi priește orice film și că nu oricine este capabil să abordeze orice film. „În măsura în care propune o lectură adecvată, educația creștină poate afla totuși în cinema un instrument formidabil. Ajuns la vârsta deplinei maturități, cinema-ul este în stare să spună enorm de multe lucruri și o poate face în cele mai variate moduri”. El reprezintă așadar un excelent material didactic, „acoperind întreg spectrul educațional, de la abecedarul credinței și până la nivelele cele mai riscate adânci, acolo unde firea își negociază propriile limite” (p. 114).

Nu doar filmele de ficțiune sunt relevante din punct de vedere teologic, putând fi folosite ca material didactic, ci și reportajele, produsele jurnalismului de investigație. Aceste reportaje, prin grija lor pentru adevăr, fac însă Ortodoxiei un nesperat serviciu: ajută la deslușirea „semnelor vremii” (p. 119). Iarși, concluzia trasă în mod logic de autor este că o educație cât mai cuprinzătoare ar putea fi de folos oamenilor de astăzi. „Nu ne facem iluzii: în absența unor repere duhovnicești vii și accesibile, beneficiile educației rămân limitate. Ele sunt reale totuși! Oricum ne-am situa în raport cu acest domeniu, este limpede că nu ne vom putea lipsi de instrumentul acesta prețios și sofisticat care este filmul, documentul video sau cum vrem să îl numim. Este poate timpul ca filmele – filtrate valoric, triate după felurile nevoi legate de vârstă, obiective pedagogice etc. – să fie incluse în bibliotecile instituțiilor de învățământ, ale parohiilor, ale familiilor și folosite nu doar ca mijloace de *entertainment*, ci și ca material didactic. Și este poate timpul ca obiceiul domestic al statului la televizor să fie înlocuit de vizionarea unui film bun, urmat

Recenzii

de comentarii și dezbatere lămuritoare... Raportate la ansamblul producțiilor cinematografice, capodoperele vor rămâne întotdeauna extrem de puține. Ele sunt însă coerente teologic, ceea ce vrea să însemne că ipostaziază just fapte de viață și generează în felul acesta percepții adecvate, adevărate. Perceperea justă a lucrurilor adună mintea din rumoarea confuză a deșertăciunilor cotidiene. Un film bun nu își propune să distreze, ci ne invită să gândim, să ne punem probleme, să căutăm sensul lucrurilor. Ne invită pe căile contemplației. Și indiferent de unde alegem să contemplăm ceva, indiferent ce anume alegem să contemplăm, atâta timp cât o facem onest și consecvent, căile contemplației duc în preajma adevărului, a Adevărului lucrurilor!” (p. 120-121).

Ultimele reflecții din cea de-a doua parte a cărții atrag atenția că omul are nevoie ontologică de sens. Complexitatea culturii reflectă complexitatea lume, iar omul zilelor noastre, fie el și credincios, nu își poate asuma o condiție de alienat. În același timp, suntem avertizați că bogăția cunoașterii nu impietează asupra credinței doar dacă nu facem din cunoaștere un idol. „Complexitatea lumii nu ne va mântui sufletele: unii creștini vor alege să citească și să vadă «tot», până la sfârșitul zilelor lor; alții se vor dedica exclusivitate și rugăciunii. „Nu ar trebui să emitem judecăți, căci Biserica are și va avea întotdeauna nevoie de mădulare cât se poate de diferite, unele chiar aparent antagonice. Așadar, nu trebuie să absolutizăm gusturile și opțiunile” (p. 126). În acest climat ne sunt oferite, în partea a treia a cărții, câteva reflecții teologice asupra unor firme care aparent se situează în afara sferei religioase (acestea ilustrează diverse genuri, de la comics până la cele mai elaborate producții science fiction). Iată care sunt acestea: *Shrek 2*, *Girl with a pearl earring*, *Eyes Wide Shut*, *Eternal Sunshine of The Spotless Mind*, *Bicentennial Man*, *Hannibal*, *Parfum*, *Europa*, *Remains of the day*, *Festen*, *Stranger than fiction*, *Les invasions barbares*, *The Constant Gardener*, *Pulp Fiction*, *Ostrov*, *Matrix*, *Andrei Rubliov*. Ceea ce frapază la analiza făcută de autor este surprinderea, în doar câteva cuvinte, a esenței religioase a fiecărui film în parte. Acest lucru nu este un lucru facil, cititorul putând să își dea seama de acest fapt în cazul unor filme ca *Ostrov* sau *Andrei Rubliov*, dar cu totul mai dificil de regăsit în cazul altor firme, aparent strict comerciale și complet secularizate.

În modul de abordare, cartea lui Daniel Cornea se situează astfel un registru complementar și în același timp diferit de cel al doamnei Elena Dulgheru (*Filmul ca rugăciune. O poetică a sacralului în cinematograful lui Andrei Tarkovski*, Editura Arca Învierii, București, 2014) sau Costion Nicolescu (*Credința, nădejdea și iubirea în viața și opera lui Andrei Tarkovski*, Editura Lumea Credinței, București, 2013). Marele merit al autorului este că reușește să treacă de impasul în care pare să se găsească oamenii ortodoxiei astăzi: clivajul dintre limbajul teologic și cel cultural. Proiectul cărții este unul de tip integrator, care, trebuie să recunoaștem, nu este deloc unul facil. Totuși, monahul Daniel Cornea a reușit, în opinia noastră, să o facă între o manieră ce ține de „cultura Duhului”. Într-un fel, ne-a oferit un dar înainte de a merge la Dumnezeu – Creatorul tuturor. De admirat este combinația de Noica- Țuțea care se reflectă în unele exprimări și sintagme din cartea. Ca exemplu, amintim unele analize ale unor construcții verbale, de genul „era de acolo”, sau condimentarea cu expresii din înțelepciunea populară, gen „meseria nu se învață, ci se fură” sau „chiar și o simplă cărămidă își dorește să fie mai mult decât ceea ce este” (vezi p. 35-37). Nu de puține ori regăsim și o ironie fină, îndreptată

împotriva cabotinilor și fanaticilor ortodocși, care promovează o poziție reduționistă față de valorile culturii. În unele situații, monahul Conea nici măcar nu s-a plasat pe o poziție ofensivă față de aceste poziții radicale, preferând în schimb apelul la bun simț și contracararea prin povestirea unor anecdote, cum ar fi cea despre violonistul țigan (de la p. 38-39).

În încheiere recomandăm această carte instructivă nu doar celor interesați de raportul dintre cinematografie și teologie, ci și celor care își doresc să primească, între un limbaj accesibil și în același timp profund, argumentele necesare unei poziții echilibrate și corecte față de cultura timpului în care trăiesc. Garantăm că, indiferent de motivul care îi determină să se aplece asupra lecturii cărții pe care au am prezentat mai sus, nimeni dintre cei care vor face acest lucru nu vor fi dezamăgiți!

Drd. Cornea Ioan, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna”

Metropolitan Kallistos Ware, *Orthodox Theology in the twenty-first century*, foreword by Pantelis Kalaitzidis (Geneva, World Council of Churches Publication, 2012).

Metropolitan of Diokleia, former Spalding Lecturer in Eastern Orthodox Churches at Oxford University and presently Emeritus Fellow of Pembroke College in Oxford, Kallistos Ware is an important personality of the contemporary Orthodox Theology. This is the reason why his texts are always expected with interest and his ideas are not only read, but also discussed by the specialists from different confessional spaces.

Between his latest works, there can be also mentioned the one entitled *Orthodox Theology in the twenty-first century* which contains the inaugural volume of the Doxa & Praxis series, published by Volos Academy from Greece, and translated in 2012, in English language. Divided in 5 big chapters, preceded by a foreword signed by the Greek scholar Pantelis Kalitzidis (p. 7-11), and accompanied by an index of names (p. 51-52), the research deals with the problems of contemporary theology and tries to offer solutions for some of its problems.

In his foreword, professor Panteliss, already known to the Romanian theological space¹⁶, not only does he offer a tribute to the author, but also he highlights the key point of his investigation showing that:

"The dominant motif of Metropolitan Kallistos Ware's lecture is the thesis that while, during the twentieth century, the primary theological issue was ecclesiological - that is, the problem of the identity and the nature of the Church – in the twenty-first century, in light of rapid developments in science and information technology, environmental biotechnology, environmental ethics and bioethics, the quintessential problem for Orthodox theology will be anthropological" (p. 10).

¹⁶ Because of his work entitled *Orthodoxy and modernity*, translated by Reverend Florin-Cătălin Ghiț. See: Pantelis Kalaitzidis, *Ortodoxie și modernitate. O introducere [Orthodoxy and modernity. An introduction]*, translated in Romanian by Florin-Cătălin Ghiț, (Cluj-Napoca: Eikon Press, 2010).